

Het lezen is de vijand van het kijken

Esther Polak

Amsterdam
2003

Het lezen is de vijand van het kijken

Als ik lees begin ik gewoon linksboven en eindig ik rechtsonder. Dan heb ik het uit. Gevoel voor richting heb ik daarbij niet nodig. Ik volg het spoor van de tekst. De route ligt vast. Daar hoeft ik niet bij na te denken. Ik leg mij aan het tekstinfuus van andermans gedachten en de tijd gaat vanzelf verder. Daar ben ik gemakzuchtig van geworden. Bij beeld moet ik ervoor gaan zitten en wachten tot ik iets zie. Stil zitten, vaak zelfs staan. Het bekijken van kunst gebeurt bijvoorbeeld staand. Ik weet vaak niet waar ik met kijken moet beginnen en waar ik op moet letten. Ik wip van mijn ene been op mijn andere. Die benen willen lopen, dóórlopen. Lineair. Een route volgen. Maar ben ik hier al uitgekeken? Dat moet ikzelf beslissen. De tijd jeukt. Mijn eigen gedachten loeren op een mogelijkheid om mijn concentratie te verstoren. Dit stilleven doet me denken aan de boodschappen die ik nog moet doen. Voor ik het weet sta ik een lijstje te maken. En dan vergeet ik te kijken. Ik probeer het werk woordeloos te ondergaan. Maar mijn rug doet zeer. Kijken is gedoe, geduld hebben, zoeken. Steeds weer prikken met die naald. Een ingang zoeken. Knagende onzekerheid. En uiteindelijk de beslissing nemen dat het genoeg is. Doorlopen.

Tekst is totaal overheersend in mijn wereld. Ik ben zo iemand voor wie het onmogelijk is een boterham met pindakaas te eten zonder het etiket op de pot te lezen. Terwijl er heus wel meer te zien is in de keuken.

Met mijn bord ga ik dan voor de televisie zitten. Ik kijk dan naar het symbool voor het begrip 'beeldcultuur'. Die televisie lijkt mij beeld voor te schotelen, maar er klopt iets niet. Het veel geroemde Nederlandse beleid om alles te ondertitelen is hiervan een sprekend voorbeeld. Die permanente stroom lettertekens onderin het scherm maakt het voor mij moeilijk om naar mijn televisie te kijken. De typografie loopt schaamteloos dwars door de beeldinformatie. Ik zal toch maar een klein onderdeelje van de tekst missen! Tussen mijn happen door heb ik uiteindelijk meer gelezen dan gezien. Het moeilijkst zijn de programma's met sprekende hoofden en ondertiteling. Ik probeer wel eens de letters en de mond te negeren. Dat is moeilijk. Links en rechts van het hoofd is met een beetje geluk van alles te zien. Landschappen, weersomstandigheden, lelijke meubels. Dat heeft allemaal een betekenis. Maar als ik me daar niet heel bewust op concentreer hoor en zie ik alleen maar tekst. De achtergrond, de rekvisieten en de kadrering van televisie zie ik stelselmatig over het hoofd. Het is hooguit mooi of lelijk, ik kan er verder weinig betekenis aan

toekennen. Dat lukt pas bij de herhaling van beelden die ouder zijn dan een jaar of tien. Alles wat eerst zo onaanzienlijk gewoon was is bizar geworden, en valt uit de toon. Pas in z'n gedateerdheid krijgt de achtergrond een betekenis. Pas dan lukt het me om te kijken. Om meerder dingen tegelijk te zien.

Het camerawerk van de televisie is heel talig. Alles staat ten dienste van een verhaal. De montage dwingt mij te geloven in dat ene verhaal. Ik krijg weinig kans om een verborgen man in de coulissen te zien staan. Het vele inzoomen is hiervan ook een goed voorbeeld. Het beeld wordt daardoor bijna net zo lineair als de tekst. Ik heb geen keuze meer waar ik mijn aandacht op richt, de meeste achtergrond is weggesneden. Ook de man achter de camera heeft zich verstopt. 'Uitzoomen, uitzoomen', roep ik hem vaak toe van achter mijn bord. Maar hij luistert niet. Bijna nooit krijg ik twee onderwerpen tegelijk te zien. Wat overblijft is net zo enkelvoudig als het eerste het beste woord. In het ergste geval wordt er ingezoomd op een pratend mens, een gezicht, een schermvullende mond, die tekst uitbraakt...

Staartmees, *Aegithalos caudatus*, lengte 12-14 cm

D: Schwanzmeise

E: Long-tailed Tit

F: Mésange à longue queue

Door een gebroken been kon ik een paar jaar geleden lange tijd niet wandelen. Ik kon mij niet verplaatsen, dus bekeek ik wat zich aan mij voorbij trok. Omdat ik in die periode vaak voor het raam lag, bleken dat vogels en vliegtuigen te zijn. De vogels hadden mijn voorkeur. Dus ik keek naar de vogels.

Dat kijken naar vogels is een officiële hobby. Dan heet het vogelen. (Kijken naar vliegtuigen is trouwens ook een hobby, dat heet spotten)

Dit vogelen bleek bepaalde regels te kennen. Het komt er op neer een vogel te zien, wat op zich al moeilijk genoeg is, en vervolgens door te hebben om welke vogelsoort het gaat. Dat is de sport. Simpel maar onder veel omstandigheden schijnbaar onmogelijk. Veel tijd en rust werkt in het voordeel van de beginnende vogelaar. Hier heeft de invalide een voorsprong op de valide. De hobby kan overal worden beoefend. Het ontbreken van vogels is immers ook een waarneming.

Als mijn been uit het gips is ga ik het serieus aanpakken. Mijn voorkeur gaat nu uit naar de vogelrijke omgeving en het vogelrijke moment. Het platteland, bos en hei, het voorjaar en de vroege ochtend. De ene locatie kan meer gezondheid verdragen dan de andere.

In boekjes en gidsjes lees ik welke plekken ik op welk moment moet

bezoeken. Als ik daar eenmaal ben hoef ik niet meer te lopen. Ga zitten en kijk. Mijn gloednieuwe peperdure kijker gebruik ik om in en uit te zoomen. Eindelijk heb ik de camera zelf in de hand.

Ik zie nooit wat mij door het gidsje wordt beloofd. Slechts zeer langzaam maak ik vorderingen. Thuis bestudeer ik vogelboeken en beluister cassettebandjes. Ik zie mijn eerste Staartmezen, mijn eerste Zwarte Specht en mijn eerste Boomkruiper.

Als ik weer kan wandelen word ik lid van een vogelaarsvereniging en ga met de ervarenen op stap. Eenzelvige mannen van middelbare leeftijd. De beoefenaars van deze kijksport zijn heel bevlogen. Nu ik tussen deze beeld-hongerigen heb vertoefd kan ik ze onmiddellijk herkennen aan hun motoriek. Er wordt aarzelend, bijna scharrelend voortbewogen. Men probeert onzichtbaar te zijn, maar valt daardoor des te meer op. Men loopt, maar staat ook onmiddellijk weer stil. Men veinst onverschilligheid om de gêne te verbergen die gepaard gaat met het hebben van een preoccupatie die niet door iedereen wordt gedeeld. Als ik dit gedrag constateer zijn er drie mogelijkheden. Ik bevind mij in een hoerenbuurt, op een homo-ontmoetingsplek of in een vogelrijk gebied. De zware kijker om de nekken van de vogelaars maken duidelijk met welke soort ik te maken heb.

Het kost mij aanvankelijk de grootste moeite mij ook zo te gedragen. Ik stop mijn kijker het liefst in mijn jas. Maar dan lijk ik weer zwanger. Als ik in het gezelschap van de ervaren vogelaars ben gaat het gemakkelijker. Ik doe mee aan het groepsgedrag.

Ik laat me door hen rondleiden bij een onbekende zendgemachtigde. Dit is iets heel anders dan televisie kijken. Hier gelden onbekende kijkvoorschriften. Het onderwerp kan uit iedere hoek opduiken. Alle richtingen zijn in potentie even interessant. Ik kom dus ogen te kort. Een onbekend kijkritme. Zitten en afwachten. Lopen en speuren. Zwijgen. Je ziet hier nooit wat in de catalogus wordt afgebeeld. En als de belofte van de vogelgids wordt ingelost dan ziet het beest er totaal anders uit dan op de afbeelding. Tegenlicht en rui, jeugdkleed en schutkleur zetten mij voortdurend op het verkeerde been. Het is heel ontluisterend nog eens uitgelegd te krijgen hoe ik mijn ogen moet gebruiken. Louter kijken. Beeld op het netvlies vangen. Rustig door laten vloeien naar de hersenen.

Beeldcultuur. De cultus van het beeld onder de vogelaars is voor mij een openbaring. Zien is hier een deugd. Het missen van een beeld wordt als een blamage gezien. In het begin overkomt het mij voortdurend. Ik loop met de

mannen door 'het veld' (de natuur wordt in deze wereld 'het veld' genoemd) en ik zie niets. Wat overvliegt, wat op takjes zit, ik moet me er op laten wijzen. Hun ogen zijn niet beter dan de mijne. Uiteindelijk ontdek ook ik dat kleine zwarte stipje in de derde boom vanaf dat scheve hekje. De vogelaars zeggen dat het een Koperwiek is. Maar hoe ze het zien is een mysterie. Ik wil dat ook kunnen, maar ik weet niet hoe ik het aan moet pakken. Hoe leer je kijken. Gewoon doen, zeggen de mannen. Gewoon veel 'het veld' in en niet te veel verwachten. Ik volg hun raad op. Na verloop van tijd gaat het inderdaad beter. Op een dag zie ik een wolkje in mijn ooghoek en ik weet dat er een zwerm Koperwieken voorbij kwam. Hoe ik dat zie weet ik niet... Maar ik merk wel dat dit razendsnelle zien en weten een heel speciaal soort genot geeft. Het heeft iets verslavends.

Als ik een kwartiertje aan de rand van zo'n heideveldje zit maak ik onwillekeurig een kleine inventarisatie. Achter mij in het bos hoor ik een Boomleeuwerik. In een kaal struikje rechts voor mij zit een Roodborsttapuit. Piepers, Wulpen, een biddend valkje in de verte... Jongens ik heb jullie door. Het landschap wordt door mij opengebroken. Opgesplitst in verschillende territoria. Ik spreek de taal der vogels.

De vogelaarsvereniging waar ik mij laat inwijden houdt iedere maand vergadering. De lopende zaken van de club worden besproken en er komt een kundig vogelaar een lezing geven met een bak dia's. En in die bak zit het lekkers. Geen gemakkelijk beeld-snoep. Dagenlang zweten in een schuilhut, maandenlang sjouwen door een gebiedje, jarenlang onderzoek heeft de collectie dia's opgeleverd die wij nu opgediend krijgen. De projector snort. De voorzitter doet het licht uit. De eerste dia toont een Lammergier. Kreten van jaloerse verrukking bij ongelukkigen die deze bijzondere vogel nog nooit in het veld zagen, instemmend gemompel van hen die het beest al wel mochten absorberen. Plaatsnamen worden genoemd. Deze dia's zijn gemaakt in Griekenland, waar veel grote roofvogels voorkomen. Maar wat heb je er aan zo'n vliegende deur te zien als je niet weet of het een Monniks- of Lammergier was... De deskundige van deze avond is een goede bekende in dat onherbergzame natuurgebied. Wie ervoor betaalt mag met hem mee op reis. Maar nu geeft hij ons vast een korte cursus in het herkennen van de grote roofvogels: 'De verhouding tussen vleugelbreedte en lengte is van cruciaal belang. Kleur is bedrieglijk. Let liever op de hoek die de vleugels maken ten opzichte van het lichaam. De breedte van de staart is ook van een aanwijzing, maar vergeet daarbij niet op de wind te letten, bij tegenwind houden alle roofvogels de staart meer gespreid dan normaal. Dat heeft met de aerodynamica te maken...' Bij de volgende dia zwijgt hij. Ons wordt als een schoolklas een proefwerk afgenomen. Wie het weet mag het zeggen. Steen- of Keizerarend. Zijn mooiste observaties staan natuurlijk niet op dia, die worden verteld en maken de hele zaal jaloers.

Avondenlang kan bij onze club op dergelijke retinale triomfen worden

nagekauwd. Visueel luilekkerland. Genotvol kijken is hier het doel. Ieder detail is belangrijk en wordt aandachtig geproefd. Ongeveer zoals gastronomen over voedsel praten. Het verschil tussen Boomkruiper en Taiga Boomkruiper zit maar in een paar veertjes. De IJslandse Grutto: een weinig meer rood op de borst. Beeldkennis ontwikkelt zich subtiel.

Daarna kom ik weer terug in de woestijn. Ik bezoek tentoonstellingen, winkels, internet-sites en vrienden. Ik kijk televisie, ik koop een trui. Er is veel beeld in onze cultuur, maar er is geen cultuur van het beeld.

Die bezeten beeld-honger, dat beeld-vreten van de vogelaars, dat kom ik elders niet tegen.

Testje: Vraag u eens af wat het opvallendste beeld is dat u vandaag hebt gezien. En waarom. Probeer eens iets te zien waar u anders aan voorbij gelopen zou zijn. En houdt dat eens een weekje vol. Het resultaat is verbluffend. Probeer daar eens met iemand een gesprek over te voeren. Langer dan vijf minuten.

Exit beeldcultuur.

Televisie, *Televisio vulgaris*, 17 inch

D: Fernsehen

E: Television

F: Television

‘Wij leven in een beeldcultuur! Kijk maar naar MTV en de reclame!’ Men heeft besloten dat de beeldcultuur zich bevindt in MTV, reclame en de nieuwe media. Dat zijn de eeuwige voorbeelden. Het consumeren van beeld bestaat uit plaatjes kijken op de televisie, in tijdschriften en op het internet. Maar wat gebeurt er eigenlijk met die plaatjes en heeft de manier waarop we daarnaar kijken zich werkelijk zo ontwikkeld in de afgelopen tien, twintig jaar? Zijn we er beter in geworden? Heeft beeld een complexere, subtielere betekenis gekregen? Heeft het zien, het kijken, het beeld ook meer status gekregen?

De constatering dat we in een beeldcultuur leven is meestal een verborgen klacht. ‘De kinderen lezen niet meer... alleen internet en computerspelletjes kunnen hun aandacht nog vasthouden... als er maar plaatjes bij staan...’ Het gemiddeld aantal uren dat onze kinderen per week lezen wordt zorgvuldig gemeten en de dalende cijfers worden gealarmeerd gepubliceerd. En de conclusie luidt: ‘Onze kinderen hebben geen geduld meer om te lezen.’ Maar hoeveel tijd en aandacht er aan beeld wordt besteed interesseert de statistici niet. Alsof het beeld-snoep geen geduld vereist. Alsof de artificiële kleuren van de drukinkt en de digitale smaakstoffen van het internet het spul moeiteloos naar binnen doen glijden. Concentratie is daarbij niet nodig. De uitspraak ‘We leven in een beeldcultuur’ getuigt op die manier van een diepe minachting voor het

beeld. Als we werkelijk in een beeldcultuur zouden leven zou het kijken serieus worden genomen. Als een bezigheid die op zijn minst tijd kost. Als een vaardigheid die je kunt ontwikkelen. Voor kunstenaars zou het een gouden tijd zijn. De kranten zouden bol staan van de artikelen over beeldende kunst, het een nog uitdagender dan het andere. Mensen zouden niet alleen de musea bezoeken maar ook veel werk kopen en belangrijker nog, er over praten. Maar ik merk daar niets van.

Ik vraag me af of beeldcultuur eigenlijk wel mogelijk is in een land waar analfabetisme nauwelijks bestaat. Tekst-analfabetisme bedoel ik dan. Beeld-analfabetisme is alom aanwezig. Zo aanwezig dat het maar moeilijk kan worden opgemerkt. Hiervoor wordt geen cursus gegeven in het buurthuis. Omdat als een gemis te ervaren zou een begin van beeld-geletterdheid nodig zijn. Een onderkenning van het probleem. Subsidiegelden!

Ik was me jarenlang niet van het bestaan van dit analfabetisme bewust. Ik keek naar de televisie zonder mij te realiseren dat ik eigenlijk zat te lezen. Tot ik mij op een terrein begaf waar ik een totale beeld-analfalbeet bleek te zijn. Puur toeval.

De plekken waar de beeldcultuur werkelijk welig tiert blijven verborgen, onzichtbaar, onhoorbaar. In de glamourloze hoeken van de cultuur.

Al vogelend, langzaam lerend, langzaam de ogen openend constateer ik bepaalde eigenaardigheden van het kijken. Vóór de beeldinformatie de hersenen bereikt wordt er grondig gezeefd. Maar de zeef zelf is onzichtbaar. Het is mogelijk jarenlang tussen zichtbare objecten te leven zonder dat hun aanwezigheid tot mij doordringt. De vogels in mijn omgeving had ik nooit gezien. Laat staan de verhouding tussen vleugellengte en breedte, de breedte van de staart. Natuurlijk kwamen de door hen weerkaatste lichtstralen wel in mijn ogen terecht, maar dat had voor mijn perceptie van de werkelijkheid totaal geen gevolgen. Iets op het netvlies vangen is nog maar het begin. Het selecteren en verwerken van die data gebeurt ongemerkt, onbesproken. Pas toen ik leerde totaal nieuwe

dingen te zien kon ik dit proces een beetje betrappen. Kon ik een glimpje van de zeef opvangen.

Dodaars, *Tachybaptus ruficollis*, lengte 25-29 cm

D: Zwergtaucher

E: Little Grebe

F: Grebe a cou noir

Toen ik een jaar of twaalf was fietste ik met een vogelaar langs de Amstel. Een fietstochtje dat ik al tientallen keren had gemaakt. 'Kijk een Dodaars!' werd mij gewezen. Ik keek en zag een klein zwart eendje met een witte zijkant. Jarenlang was dat mijn Dodaars. Een van de weinige vogels die ik meende te kunnen herkennen. Ik hield van deze Dodaars. Maar de echte Dodaars, een klein, onooglijk soort Fuut, had ik gemist; waarschijnlijk was hij net even ondergedoken. Dat zwarte eendje was de Kuifeend. Een klein eendje dat in Nederland overwintert. Mijn echte eerste Dodaars zag ik op een zonnige maar koude dag in de Dommel bij Eindhoven. Hij dook op in de schaduw van een overhangende tak. De vorm van een gewone Fuut maar dan een slag kleiner en wat boller. Het weinig opzienbarend beestje zei me aanvankelijk niets. Maar de volgende keer dat ik er een ontdekte, in de Waal, kwamen met die Dodaars de beelden van de wandeling langs de Dommel weer boven. Amstel, Dommel en Waal sloten een verbond. Als doorklikbare plaatjes kwamen ze achter het beeld van de Dodaars te liggen. Iedere keer dat ik een Dodaars zag werd die humuslaag van plaatjes dikker. De Dodaars werd steeds mooier. Het ontstaan van schoonheid betrapt.

Om een beeld tot je door te laten dringen moet je het eerst zien. Leren zien. Als dat eenmaal gelukt is zit het in je systeem. Het is een opening in de zeef geworden. Het éénmaal zien, is het vaker zien. De Dodaars betrap ik nu uit mijn ooghoek. Langzaam neemt het aantal vogelsoorten dat een gaatje in de zeef weet te prikken toe. Na mijn eerste Staartmees zie ik ze opeens overal. Iets nieuws is daarentegen heel moeilijk te ontdekken. In een weiland zie ik al snel alle Kieviten. Die ken ik. Maar de Oeverloper die langs een plasje heen en weer dribbelt, daar moet ik me op laten wijzen. De volgende keer vind ik de Oeverloper zelf. Ik ken dat gedribbel langs een modderig oeverdijkje. De modderige oeverdijkjes zijn voor mij veranderd en ik mis de Oeverloper niet meer. Maar nu kijk ik waarschijnlijk weer ergens anders over heen.

Die kennis kan zich ook tegen mij keren. Een vogel die ik verwacht, die zie ik, zelfs als hij er helemaal niet zit. Ik zie gewoon een andere soort voor de verwachte aan. Het is heel moeilijk omschakelen als er opeens een Groenpootruiter in de modder scharrelt.

In de ethologie, de wetenschap die het gedrag van dieren bestudeert, is

daar een term voor: inprenting. Een bekend voorbeeld is de inprenting van het beeld van ouders. Er zijn hele mooie filmpjes van Konrad Lorenz met een rijtje eenden/kippen/ganzen achter hem aan. Hij was bij de eieren gebleven tot ze uitkwamen. De kuikens zagen deze man als eerste levend wezen. En ze bleven achter hem aanlopen. Het moment van inprenting was het moment van uit het ei kruipen. De echte moeder, de volwassen eend/kip/gans was niet meer interessant. Ze zou nooit meer het beeld van Lorenz uit de hersentjes van haar kuikens kunnen poetsen, met hoeveel lekkere hapjes ze ook aan zou komen zetten. Jonge dieren prenten zich het beeld van hun ouders goed in. Die herkennen ze uit duizenden. Een vergissing is niet gemakkelijk te herstellen. Visuele fixatie.

Inprenting kan ook de manier zijn waarop een vogel zijn voedsel zoekt. Een vogel stelt zich op een bepaalde prooi in. Dat beeld ligt voor op zijn tong. Dat maakt dat hij het sneller en beter ziet. Bij mij werkt het ook. Ik vind het ook gemakkelijker een sleutelbos te zoeken die ik ken. Hoe beter ik hem ken, hoe makkelijker ik zoek. Obsessieel zoeken leidt tot een sterke inprenting. Ik zie de sleutelbos dan overal liggen, spooksleutelbossen. Dat gebeurt bij vogels ook. Als een bepaald soort rupsje in overvloed aanwezig is, is het makkelijker om die rupsjes te vinden. Andere prooien worden veronachtzaamd. Als een nieuw soort insect de overhand krijgt in het bos is het even omschakelen voor de vogels.

Kijken kost waarschijnlijk heel veel energie. Het brein doet, in samenwerking met het oog, zijn uiterste best met zo min mogelijk middelen zo veel mogelijk te herkennen. Het brein is erg zuinig met het beeld. Geen lichtstraaltje teveel wordt doorgelaten. De zeef is heel kritisch afgesteld. De dingen die ik niet ken, die zie ik niet. De dingen die ik wel ken, die zie ik op basis van zo min mogelijk informatie.

Inprenting. Ik vergelijk mijn eigen manier van kijken met die van mijn object. Ik kijk op dezelfde manier als de vogels die ik bekijk. De vogel neemt achter mij plaats, vliegt mijn hoofd binnen en laat mij door zijn ogen kijken. Naar hemzelf. Maar dat lukt mij alleen met de vogels waarvan ik de naam weet. Met de Koolmezen ga ik op zoek naar felgroen gekleurde kleine rupsjes. Maar met de naamloze stippen kan ik mij niet meten. Ik zie ze nu wel, maar ik zie nog niet wat ze doen. Zodra ik weet dat daar een Havik vliegt ga ik mee naar boven. Ik weet wat hij daar te zoeken heeft. Wij

speuren de omgeving af op potentiële prooi, nestgelegenheid, rustplekken.

Dat woord, die naam, dat is de lijm tussen al de keren dat ik een Havik zag, al de verhalen die ik over hem heb gehoord. Hier is taal de vriend van het kijken. De dingen zijn zichtbaar dankzij hun naam.

Rotgans, *Branta bernicla*, spanwijdte 110-120cm

D: Ringelgans

E: Brent Goose

F: Bernache cravant

De namen van vogels hebben hun eigen schoonheid. Scharrelaar, Parelduiker, Grote Trap, Kwak, Bokje... Naam en beeld smelten steeds hechter samen bij iedere waarneming. Ken uw vogelnamen ook in het Latijn en in het Engels. Prevel die namen op het moment van visuele vangst. *Buteo buteo*, Spoonbill, Common Stonechat. (Ook nuttig tijdens natuurfilms op de BBC)

Sommige namen doen mij aanvankelijk niets. Rotgans en Grauwe Gans, in kuddes bevolken ze de winterse weilanden. Bij onraad vliegen ze op. Dat verbruikt per gans, per lancering een pond gras. Kostelijke gras-energie. Het gras, ingezaaid en opgekweekt om onze melkpakken te vullen, wordt hier vermorst aan het schouwspel ganzenwolk. Vliegende melk.

Waarom zou ik ze uit elkaar willen houden, Rotgans, Grauwe Gans, Rietgans en Brandgans. Waarom al die moeite doen om het subtiele verschil in tint van de voorvleugel te leren onderscheiden, de donkerte van de hals?

Op één van de avonden op de vogelaarsclub is een Nederlandse ganzenonderzoeker zijn verhaal komen doen. Een ganzendeskundige. Ik heb hem horen vertellen hoe hij bij een dronken Russische piloot in een éénmotorig vliegtuigje kroop om te kijken hoe onze Rotganzen hun kindertjes groot brengen. Diep in Siberië. Iedere dag zat hij daar in een schuilhut. Vergeven van de muggen en niets te eten dan zalm, zalm en nog eens zalm. Dat klonk vreselijk stoer. Zijn Rotganzen kregen namen. Hans en Grietje, Jut en Jul. Erg grappig. En ook erg betekenisvol. Terug in Nederland bleef hij deze ganzensoort volgen. In de winter komen ze hier om ons gras op te eten. Uitgerekend Jut en Jul landden voor de neus van deze onderzoeker. Van al die duizenden ganzen juist die twee. De ganzen waren door hem gewogen, geringd en hij had hun jongen geteld. In het belang van de wetenschap en van mijn ganzenkijkplezier. Hij vertelde het met duidelijke ontroering.

Ik maak een winters fietstochtje langs de Waal. Als de Rotganzen nu overvliegen zie ik zalm, zalm en nog eens zalm... muggen, dronken piloten en bittere eenzaamheid. Het is stoer, maar ook grappig.

De Grauwe ganzen broeden om de hoek. Zij zijn hier het hele jaar. Ik heb hun zomerse jongen zien rondscharrelen bij Holysloot. Dat is huiselijk, en ook grappig.

Ik vind de winterse ganzen nog steeds moeilijk uit elkaar te houden. Het verschil is nauwelijks te zien. De kuddes zijn groot en de weilanden uitgestrekt. Maar de Rotganzen kan ik er goed uithalen. Ook in de vlucht. Als een opgeschrikte ganzenwolk is gekalmeerd landen melk of zalm in het weiland. Ik maak het onderscheid. Het ontstaan van beeldbetekenis betrapt.

Buizerd, *Buteo buteo*, spanwijdte 113-128 cm

D: Mäusebussard

E: Common Buzzard

F: Buze variable

De Buizerd wordt door de meeste vogelaars als een laffe roofvogel gezien, hij zit lui op een paaltje te wachten tot zijn prooi voorbij komt. Hij zit daar tot er een muisje of molletje voorbij komt sukkelen en dan laat hij zich er rustig op neervallen. Dit in tegenstelling tot de Havik en Sperwer. Zij jagen op andere kleinere vogels die ze in de vlucht achtervolgen en uit de lucht snaaien wat met een grote wolk van veren en een doordringende angstkreet gepaard gaat. Buizerd betekent schreeuw. Maar dat slaat op zijn eigen geschreeuw. En dat is de reden dat ik van hem houd.

Die meesterlijke schreeuw levert na enig speurwerk het beeld van het beest. Een vlieger die rondjes draait als een zweefvliegtuig. Meestal boven een bosje. Groepjes Buizerds duiken achter elkaar aan. Hun geschreeuw heeft ze al snel verraden.

Er zijn veel Buizerds in Nederland. Ze vliegen boven een bosje of ze zitten op een uitkijkpost. Een roofvogel langs de snelweg op een lantarenpaal is een Buizerd. Eén die hangt te bidden boven de berm is een Torenvalk. Het herkennen van vogels is niet onder alle omstandigheden moeilijk.

Mijn landschap is door de Buizerd veranderd. Ik kan geen treinreis meer maken zonder te weten hoeveel ik er heb gezien. Zittend op een paaltje met zijn dikke lijfje. Zo groot is t'ie nou ook weer niet. Ik speur de weilanden er niet op af, het beeld loopt gewoon ongemerkt mijn gedachten binnen.

Amsterdam-Utrecht: 4x Buizerd.

Er moeten meer dingen in het landschap zijn die ik niet zie omdat ik ze niet weet te benoemen. Misschien is er wel iets in en om de sloten te zien wat mij ontgaat. Iets met betrekking tot de schuren. Als alle schuren in een nacht vijftig procent groter of kleiner zouden zijn geworden, als hun aantal zou zijn verdubbeld of gehalveerd, zou ik dat dan zien? Ik pijnig mijn ogen op de terugweg, maar ik ontdek de ongeziene dingen niet. Kijken is moeilijk. Het selectievermogen van de hersenen is groot en werkt buiten mijn bewustzijn om.

Hoe heerlijk is het als die selectie al gemaakt is. Op bepaalde plekken in het vogelrijke landschap is daar voor gezorgd. Men heeft een huisje

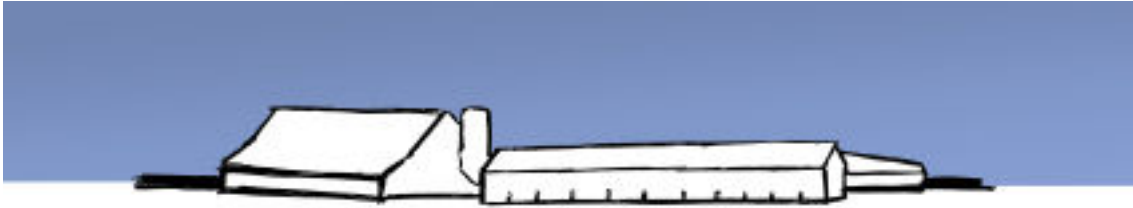
gebouwd, een schuilhut. Vanuit de camera obscura van de vogelobservatiehut is het duidelijk wat er gezien moet worden. De foto is al gemaakt, het beest moet als een soort ontwikkelaar alleen nog maar het blikveld invliegen. Om te weten waar deze fototoestellen te vinden zijn moet je een tijdje met de vogelaars omgaan, dan hoor je het van zelf. Het is niet de bedoeling dat Jan en Alleman binnenloopt. Er staat een schuilhut bij een niet nader te noemen meer in de buurt van Amsterdam dat bewust geheim gehouden wordt. Het kan alleen via mond-tot-mondreclame worden doorgegeven. Dit vermeldde de natuurorganisatie die de hut had laten neerzetten op een keurig bordje. Ik had de hut zelf bij toeval ontdekt. Dat gaf mij een gevoel van grote tevredenheid. Later hoorde ik van verschillende mensen dat die hut een zekere populariteit geniet omdat de Visarend er regelmatig komt. De volgende keer dat ik daar was sprak ik er een vogelaar op aan; hij wees mij met ongenadige precisie de tak waarop de Visarend had gezeten. Het meer voor ons was leeg. Een paar Futen die ik ook in de Prinsengracht had kunnen zien en twee al even weinig spectaculaire Knobbelzwanen dreven fraai in de stilte voorbij. De ondergaande zon met de trein in de verte was ook mooi. Die Visarend heb ik er nooit gezien. Maar ik ga er vanuit dat dat nog wel een keer lukt. Iedere observatiehut en ieder vogelgebied heeft zo zijn eigen favorieten. De mompelende en baardige vogelaars die hier welkom zijn hebben daar eendrachtig een besluit over genomen. Bepaalde soorten worden op bepaalde locaties verwacht: Krakeend, Smient of Wintertaling. Zij horen daar thuis. Als een sleutelbos in een linker jaszak.

Maar er zijn ook de onverwachte soorten, de goudstukken en de diamanten. Roodmus, Temmincks Strandloper of het nest van een Buidelmees. Zeldzaamheden of nieuwelingen op een locatie. Wie het ontdekt bezit een juweel dat baat heeft bij geheimhouding. Maar dat gelukkige netvlies kan zijn mond niet houden. Het bericht van de bijzonderheid verspreidt zich snel en vele vogelaars gaan op zoek. In datzelfde bosje, hetzelfde veldje. Het nieuws klinkt als het troostrijke gerinkel van een sleutelbos onderin een volle boodschappentas. 'Ja, ik ben er, ik moet alleen even opgediept worden.' Geduld is nu de enige voorwaarde voor succes. Een goudstuk is tot sleutel getransformeerd.

Het is dezelfde vogel gebleven. In hetzelfde bosje. Maar hij is toch een beetje minder mooi geworden. Zonder dat-ie er anders uit ziet.

Hier begint de filosofie de vogelaar parten te spelen.

De filosoof Arturo Danto voert in zijn boek 'The transfiguration of the commonplace' een gedachtenexperiment uit dat voor de vogelaar van groot belang zou kunnen zijn. Danto stelt zich een aantal identieke monochroom rode vierkante schilderijen voor. De schilderijen zijn niet van elkaar te onderscheiden. Hetzelfde formaat, dezelfde kleur, dezelfde textuur. Hij weet aannemelijk te maken dat ze toch fundamenteel van elkaar verschillen. Dat het totaal andere schilderijen zijn. Uit verschillende tijden en met

verschillende stijlen. En met een verschillende geldwaarde.

Het eerste stelt de oversteek van de joden door de rode zee voor. Het is een religieus schilderij. De joden zijn voorbijgetrokken en de Egyptenaren zijn verdronken, de zee is weer kalm. De Deense filosoof Kierkegaard stelde zich aan het eind van zijn leven dit schilderij voor als verbeelding van zijn gemoedstoestand. Alles wat hij in een lang leven had meegemaakt was versmolten tot één kleur, een stemming.

Het is denkbaar dat een psychologisch gevoelig portretschilder, die deze beschrijving gelezen heeft een schilderij maakt, en het de titel 'Kierkegaards innerlijk' geeft. Het is het tweede monochroom rode, vierkante doek, een portret in dit geval. Maar het is ook mogelijk je een schilderij voor te stellen dat hier geheel los van staat, bijvoorbeeld een geometrisch, minimalistisch schilderij met de titel: 'Rood vierkant'. Of een metafysisch schilderij 'Nirvana'.

Een andere mogelijkheid is een stilleven geschilderd door en dubieuze volgeling van Matisse: het rode tafelkleed.

Het laatste schilderij is een onvoltooid werk van Giorgione, het is nooit verder gekomen dan de grondlaag in lood-rood. Eigenlijk dus geen kunstwerk maar toch kunsthistorisch interessant. En dan stellen we ons nog een met lood-rood beschilderd doek voor dat helemaal niet de pretentie heeft kunstwerk te zijn. Het is gewoon een ding, beschilderd met rode verf.

Wat maakt nu dat het ene ding een kunstwerk is en dat het andere ding een ding blijft. Wat maakt nu dat het ene schilderij een goed schilderij is en het andere waardeloos. Dat probleem is voor Danto relevant geworden toen Duchamp een pispot in het museum zette en alleen maar groter geworden met de stapels Brillo boxen die door Andy Warhol tot kunstwerk gebombardeerd werden. Wat is het wezenlijke verschil tussen de pispot in het museum en die in de sanitair-groothandel? Danto vraagt zich af wat dat gewone ding uit de winkel tot kunstwerk maakt. Hij zoekt dat in de intentie van de kunstenaar en de context waarin het werk getoond wordt. Een bepaalde hoeveelheid kennis, die niet aan het werk af te zien hoeft te zijn is onontbeerlijk om het in die juiste context te kunnen plaatsen. Dat wat met de intentie KUNST gepresenteerd wordt is kunst. De plek waar dat gebeurt, en de periode waarin dat gebeurt zijn cruciaal. En wie dat op een intrigerende manier doet, maakt goede kunst.

Danto constateert met verbazing dat binnen de beeldende kunst twee dezelfde dingen een verschillende betekenis kunnen hebben, ja zelfs in verschillende ontologische categorieën kunnen vallen. Het ene is kunstwerk, het andere een stuk functioneel porselein. Dat is van een totaal andere orde.

Volgens mij is dat verschil niet voorbehouden aan de beeldende kunst maar kan dat voor elk beeld gelden. Als er maar iemand met voldoende bezetenheid naar kijkt.

Kraanvogel, *Grus grus*, spanwijdte 200-230

D: Kranich

E: Common Crane

F: Grue cendrée

Jufferkraanvogel, *Anthropoides virgo*, spanwijdte 165-185

D: Jungfernkranich

E: Demoiselle Crane

F: Grue demoiselle

In het oosten van Nederland gonst er in de maand september een gespannen verwachting onder de vogelaars. Het is dan mogelijk groepjes Kraanvogels te zien en te horen overkomen. Maar dan moet je wel goed opletten en de oren gespitst houden. Mij is het nooit gelukt. Kraanvogels trekken graag 's nachts. De twee jaar die ik in Eindhoven woon slaap ik in september met het raam open om het mysterieuze getrompetter niet te missen. Maar ik hoor niets. Ik spreek een vogelaar die in de hoogste Philips toren werkt. Hij verteld sterke verhalen over het fantastische uitzicht op de overvliegende Kraanvogels dat hij vanuit zijn werkkamer heeft. Een schrale troost voor deze man die een veertig urig dienstverband heeft. Maar hij heeft dit jaar nog geen Kraanvogels gezien. Er wordt een Kraanvogel-telefooncirkel georganiseerd. Een van de meer gelukkige Eindhovense vogelaars, wiens baan bij DAF sneuvelde in het laatste faillissement, heeft tijd genoeg om door de natuurgebieden te dwalen. Hij ziet op een dag een Jufferkraan op de Strabrechtse heide. Een grote uitzondering. Want deze vogel is nog veel bijzonderder dan de gewone Kraanvogel. Grote opwindning binnen de vogelwerkgroep. De Phillipswerknemers proberen een dag vrij te krijgen. Maar ook deze keer moet na een paar dagen geconstateerd worden dat het om een ontsnapte siervogel gaat. Gatverdamme. De vogelaars die de tocht naar de heide hebben ondernomen voelen zich belachelijk. Het is niets meer waard om hem gezien te hebben. Een besmetting van het netvlies.

Het begrip mooi is voor de vogelaar net zo zinloos als voor de beeldende kunst. Mooie vogels zitten in een volière.

De twee Jufferkraanvogels, de gefantaseerde wilde en de ontsnapte tamme, zijn net zo identiek als de schilderijen van Danto. Er liggen echter geen verschillende intenties aan deze verschillende betekenissen ten grondslag. De Jufferkraan is geheel zonder betekenis-intentie aan komen vliegen, is geheel zonder betekenis-intentie ontsnapt, maar hij heeft net als de schilderijen -zonder van uiterlijk te veranderen- een gedaanteverwisseling ondergaan.

Ik vraag me af of de Jufferkraan niet, zonder het zelf te willen, toch een betekenis-intentie heeft. De intentie ligt bij ons die het onderscheid maken tussen tamme en wilde exemplaren. Het gaat er bij het gespotte vogelbeeld juist om dat er zo min mogelijk menselijkheid en intentie aan ten grondslag lijkt te liggen. Dat is de intentie waarmee wij het veld in trekken. Hoe wilder en ongerepter, hoe beter. Maar die voorkeur is slechts aan mensen voorbehouden. Dezelfde mensen die de Jufferkraanvogel getemd hebben, en hem vervolgens lieten ontsnappen. En zijn verschijning waardeloos maakten voor de vogelaar.

Soms vraag ik me af in hoeverre vogelen een natuurervaring is. Wat doe ik eigenlijk als ik met mijn verrekijker door een natuurgebied dwaal. Wat zoek ik daar.

De schoonheid van het vogelbeeld lijkt een intrinsieke, lijkt buiten mijzelf te liggen, en dat maakt er juist de waarde van uit. Maar die schoonheid heb ik zelf verzonnen. En toch heb ik die natuur niet gemaakt. Uiteindelijk ben ik het niet zelf die beslist wat ik te zien krijg. Ik moet iedere keer afwachten wat er voorbij zal komen vliegen. Dat is toch iets heel anders dan televisie kijken waar ik precies weet wat er komt als ik de gids goed heb doorgelezen. De programma's worden uitgezonden met de bedoeling om bekeken te worden. Op een vaste tijd, zodat ik ze gemakkelijk kan vinden. Maar als ik kijk kan ik me opstellen als een vogelaar in het veld. Hopen op een onverwachte waarneming die niemand eerder heeft gedaan. Dan zijn er twee mogelijkheden, dat goudstuk kan er welbewust door de regisseur ingestopt zijn, of het kan een toevallige betekenis hebben. Die ik erin leg. Dat zal ik nooit zeker weten.

Hier stuit ik op een wezenlijk verschil tussen woord en beeld. Elk woord is met een menselijke betekenis-intentie de wereld ingestuurd. Een woord zonder betekenis-intentie bestaat niet, dat is een kreet, of een geluid dat toevallig op een woord lijkt. (Kieiiiiit, kieiiiiit, roekroe, roekroe) Bij beeld ligt het complexer. De beelden lijken in twee uitersten uiteen te vallen, zij die met een specifieke intentie de wereld ingestuurd zijn, de verkeersborden, de clips op MTV, de modernistische vormgeving van een Rietveld-stoel... Dit zijn welbewust gecreëerde betekenisdragers. Daar naast zijn er de beelden die geheel betekenis-intentieloos voorbij komen (vliegen) en waarvan de waarde helemaal bepaald wordt door de toeschouwer.

Daartussen bevinden zich wonderlijke mengvormen zoals gebouwen, hopen afval, een stuk plastic dat in een Meerkoeten-nest verzeild is geraakt en waarop nog net het logo van de Bijenkorf zichtbaar is. Hoeveel procent betekenis-intentie zit er in zo'n beeld, en hoeveel natuur. Hoeveel intentie en hoeveel toeval.

Waar zit de grens tussen betekenis die er van te voren ingestopt wordt en betekenis die er achteraf aan gegeven wordt?

Het mooie aan beeld is de onzekerheid, de onafheid. Ik weet nooit wat ik zie, ik weet nooit of ik een beeld uit hebt. Beeldtaal is een taal die ik nooit volledig beheers. Toen ik nog te veel las werd ik daar ibbelig van. Ik voelde me buitengesloten, was deze onbegrijpelijkheid ontwend. Dan is het lezen de vijand van het kijken. Als pindakaaslezer had ik geen zin in het beeld. Er zat te weinig kop en staart aan.

Als ik drie zinnen tegelijk hoor zijn ze niet meer verstaanbaar, dan is de taal geluid geworden. Als ik drie beelden tegelijk zie, een stoel, een schilderij en een vaas met bloemen, dan blijft het beeld. Geen probleem.

Taal is een lijn -beeld is een vlak.

Taal is de route -beeld is de landkaart.

Probeer het landschap te ervaren zonder een route uit te stippelen, dát is beeldcultuur. De wildgroei van routeboekjes en uitgezette wandelingen is ook een uitwas van de taalcultuur, het beeld-analfabetisme.

In een tekst kun je stranden, de weg kwijt raken. In een beeld nooit.

Mijn kijken mag nooit meer worden overheerst door taligheid. De gelijktijdigheid van verschillende beelden en de gelijktijdigheid van verschillende betekenissen in één beeld worden dan gewurgd door de lineaire structuur van de taal.

Het grappige is dat ik om beelden te kunnen zien wel gebruik moeten maken van taal: een beeld word pas zichtbaar als ik er een naam en een verhaal aan verbonden heb. En of ik van een beeld geniet of dat ik het verafschuw, wordt bepaald door die naam en dat verhaal. Naam noch verhaal zijn absoluut. Iedere keer dat ik een beeld zie wordt het verhaal dat achter de naam schuilgaat bijgesteld en verandert de betekenis. Dat geldt niet alleen voor de verschillende soorten vogels, dat geldt voor al het beeld dat mij omringt. Ik zie alleen wat ik geleerd heb te zien. En dat zie ik iedere keer weer anders. Mijn woordenschat is beperkt. Maar hij verandert wel continu. De vraag is natuurlijk in hoeverre ik me dat bewust ben.

Mijn bevattingsvermogen is gewoon te klein om al het beeld binnen te laten stromen. Daar is het teveel voor. Beeld is er altijd en het is overal. Het komt van buitenaf. Onstuitbaar. In enorme hoeveelheden.

Veel zien zou een deugd kunnen zijn. Meer zien een prestatie. Daarin heb ik mij onder de vogelaars geschaard. Altijd op zoek naar manieren om meer te zien. Altijd bang dat een ander ons voor is. Wedstrijden in het zien.

Het wordt tijd voor een nationaal beelddictee...